

השבת - מילת הזמן *

בתורה שבכתב מובאים טעמים שונים למצוות השבת: אות למעשה בראשית (שמות לא, יז); זכר ליציאת מצרים (דברים ה, טו)¹; יום מנוחה סוציאלי (שמות כג, יב). אך דומני שישנו בשבת היבט, שלא תמיד מוקדשת לו תשומת לב מספקת, והוא גם מוסיף על הטעמים שנזכרו במפורש, וגם מעשיר אותם. השבת אינה רק יום של מנוחה פיזית או רוחנית. השבת גם אינה רק יום זיכרון לבריאת העולם או ליציאת מצרים. ההלכה רואה בשבת קודם כול יום של איסור מלאכה. במאמר זה ברצוני לנסות לנתח את משמעותם של איסורי מלאכה בשבת. הנחת המוצא של המאמר היא שבהלכה גלומים יסודות רעיוניים עמוקים, שאפשר לחשפם מתוך עיון בהלכות עצמן, וכן בהתייחסותם של המקרא וחז"ל לפרשן של הלכות אלו.

א. "היום לא תמצאֶהו בשדה"

הפעם הראשונה שבה התוודעו בני ישראל לשבת היתה בפרשת המן:

ויהי ביום הששי לקטו לחם משנה שני העמר לאחד, ויבאו כל נשיאי העדה ויגידו למשה.

ויאמר אליהם: הוא אשר דבר ה' - שבתון שבת קדש לה' מחר... אכלוהו היום כי שבת היום לה', היום

לא תמצאֶהו בשדה. ששת ימים תִּלְקָטְהוּ, וביום השביעי שבת לא יהיה בו.

(שמות טז, כב-כו)

אופיה של השבת כאן הוא הפסקת כל הפעילות האנושית המיועדת להשגת פרנסה (יסוד המודגש גם בדברי הנביאים)? בני ישראל לא נענו לציווי, ויצאו ללקוט מן גם בשבת. כמענה, גוער בהם ה', ומנסח צו כללי יותר: "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי" (שם פס' כט).

* תיאור השבת כמילת הזמן מופיע אצל יצחק ברויאר, נחליאל, עמ' סא. אך המשמעות שהוא יוצק בביטוי זה שונה מהמשמעות שאנו נותנים בו. ב. עיקרי הרעיונות העולים במאמר זה הופיעו במאמרי בדף קשר לתלמידי ישיבת הר עציון, גיליון 708 (סיוון תשנ"ט).

הערת העורך (נ. א.): להרחבת הרעיון, אנו מבקשים להפנות את הקורא למאמרו של הרב יוסף יצחק ליפשיץ: "מלאכת מחשבת - רעיון השבת וסוד היצירה האנושית" - בתוך: "תכלת", כתב עת למחשבה ישראלית (בהוצאת "מרכז שלם", ירושלים) גליון 10, חורף תשס"א, וכן למאמרו: "האדם מול הבריאה - (לטעם מצוות כלאיים)" בתוך: "אמונת עתיד" (בהוצאת מכון התורה והארץ, כפר דרום), גליון 5, תמוז תשנ"ה.

1. עיין ברמב"ן שם.

2. עיין נחמיה יג, טו-כב; ירמיהו יז, כא-כז.

כידוע, המלאכות האסורות בשבת לא נשנו במפורש בתורה, חוץ משתיים. כאן מצטווים בני ישראל על מלאכת הוצאה, ולהלן הם מצטווים על מלאכת הַבְּעָרָה (שמות לה, ג). שתי המלאכות הללו מייצגות באופן סמלי את כל הפעילות האנושית היוצרת, על גווניה השונים: ההוצאה מסמלת את ההתפשטות והכיבוש, וההבערה מסמלת את ההתפתחות הטכנולוגית. האיסור שהוטל על שתי מלאכות אלו מבטא באופן רחב וכללי יותר את המסר שמצאנו כבר בפרשת המן - השבת תובעת מהאדם לחדול מפעילותו היוצרת⁴. לכאורה הקב"ה מעביר לנו באמצעות הציווי על איסור המלאכה בשבת, מסר כנגד פעילותו היוצרת של האדם ככלל.

ב. "ומלאו את הארץ וכבשׁה"

האם אמנם זהו המסר שמעבירה לנו התורה באיסורי השבת? האם אכן התורה רואה באופן שלילי את הפעילות האנושית היוצרת? אם אכן כך, הרי שלמסר הזה ישנן השלכות מרחיקות לכת בנוגע לחיינו בעולם המודרני. אך דומה שקשה יהיה לומר שאכן זהו המסר שרוצה הקב"ה להעביר לנו. הרב סולובייצ'יק, במאמרו 'איש האמונה הבודד', מדגיש שהאדם המודרני היוצר והכובש מממש בפעילותו את הצו-הברכה-הייעוד "ומלאו את הארץ וכבשׁה" (בראשית א, כח)⁵. בניסוחו של פרופ' י' בלידשטיין, הרב סולובייצ'יק מעניק לטכנולוגיה המדעית המערבית "את ההכרה המלאה ביותר שיכולה היהדות להציע"⁶. אך גם לא נקבל את גישתו של הגרי"ד במלואה, יהיה לנו קשה להתעלם מהניגוד שבין "ומלאו את הארץ וכבשׁה" לבין "אל יצא איש ממקומו".

הניגוד הזה מתחדד במדרש מרתק המופיע באבות דרבי נתן:

גדולה היא מלאכה, שכשם שנצטוו ישראל על השבת כך נצטוו על המלאכה, שנאמר: "ששת ימים תעבוד,

ועשית כל מלאכתך [...] ויום השביעי שבת לה' א-להיך".

(אדר"ג, מהדורת שכטר, נוסח ב', פרק כ"א)

המדרש לומד על החיוב לעשות מלאכה, מאותו פסוק השולל עשיית מלאכה בשבת. ושוב עולה השאלה: הרי לכאורה המסר של שבת הוא שלילתה של המלאכה; לכל היותר היינו יכולים לומר שהתורה מתירה את המלאכה בששת ימי המעשה כרע הכרחי. אך איך אפשר לומר שבאותו פסוק מביע הקב"ה שני מסרים סותרים - גם את החיוב לעשות מלאכה, כצו המוטל על האדם, וגם את שלילת המלאכה, המתבטאת באיסור מלאכה בשבת?

3. על פי הפשט נאסרו בכתוב במפורש גם מלאכות חרישה וקצירה: "וביום השביעי תשבות, בחריש ובקציר תשבות" (שמות לד, כא). ברם, חז"ל בד"כ נטו לפרש את האיסור כמתייחס לשביעית (עין ירושלמי שביעית א, א). בכל אופן, גם איסורי חרישה וקצירה בשבת משתלבים במהלך המוצע למעלה.

4. דין 'מלאכת מחשבת' בשבת מצביע גם הוא על כך שמוקד איסורי המלאכה הוא איסור על היצירה האנושית: נאסרה רק מלאכה שיש בה יצירה אנושית מכוונת. והדברים עתיקים.

5. "האדם הראשון רוצה להיות אנושי... ולהיות אנושי פירושו: להיות חיי הדר... האדם הקדמון שלא היה יכול ללחום במחלות, ואשר נפל קרבן בהמוניו לדבר ולקדחת כשהוא מושפל וחסר אונים, לא היה יכול לדרוש לעצמו את כתר ההדר. רק האדם הבונה בתי חולים, המגלה שיטות ריפוי ומציל חיי בני אדם, מתברך במידת הכבוד. אדם שחי במאות ה-17 וה-18, שנזקק לעשות דרכו מבוססות לניו-יורק משך ימים, היה נהדר פחות מאשר האדם המודרני המנסה לכבוש את החלל... בעשותו כל אלה משתדל האדם הראשון למלא את התפקיד שהוטל עליו על ידי בוראו, אשר בשחר יום השישי המסתורי של הבריאה פנה אל האדם וציווהו: 'ומלאו את הארץ וכבשוה' " (הרי"ד סולובייצ'יק, 'איש האמונה הבודד', בתוך: איש האמונה, ירושלים תשנ"ב, עמ' 16-18).

6. 'בלידשטיין, עם ישראל בהגותו של הרב סולובייצ'יק, בתוך: אמונה בזמנים משתנים, ירושלים תשנ"ג, עמוד 151.

ג. מילת הזמן

כדי להבין את יחסה של התורה לפעילות האנושית בעולם, נעיין במדרש מפורסם:

שאל טורנוסרופוס הרשע את רבי עקיבא: איזה מעשים נאים - של הקב"ה או של בשר ודם? אמר לו: של בשר ודם נאים. אמר לו טורנוסרופוס הרשע: הרי השמיים והארץ - יכול אתה לעשות כהם? אמר לו רבי עקיבא: לא תאמר לי בדבר שהוא למעלה מן הבריות, שאין שולטין בהן, אלא בדברים שהן מצויין בבני אדם. אמר לו: למה אתם מולים? אמר לו: אף אני הייתי יודע שאתה עתיד לומר לי כן, לכן הקדמתי ואמרתי לך - מעשה בשר ודם הם נאים משל הקב"ה. הביאו לי שיבולים וגלוסקאות (=מיני מאפה), אמר לו: אלו מעשה הקב"ה, ואלו מעשה בשר ודם. אין אלו נאים!;

(מדרש תנחומא, מהד' בובר, תזריע ז)

מה משיב רבי עקיבא לטענתו המתריסה של טורנוסרופוס? הנכרי הקנטרן טוען שהעולם הטבעי, מעשה ידיו של הקב"ה, הריחו מושלם ומתוקן, ואינו צריך עיבוד ושינוי. בחושו החד מבין טורנוסרופוס את משמעותה המיוחדת של ברית המילה בהקשר זה: המילה מסמלת את חוסר השלמות שבטבע כמות שהוא, את הצורך לתקן את הטבע ולשפרו. בעולם העתיק אכן נתפשה המילה כהטלת מום באדם, כפגיעה בשלמותו הטבעית המולדת; לכן סלדו ממנה כל כך בני התרבות ההלניסטית?.

רבי עקיבא משיב בלי להסס: מעשי בשר ודם נאים! כדרך שפת לחם, מעשה ידי אדם, נאה יותר משיבולים שגדלו בשדה, כך גם האדם המהול נאה יותר מהאדם הערל. הקב"ה ברא את הטבע פגום וחלקי, ועל האדם לתקן ולפתח אותו. ונדגיש: לא להילחם בטבע - אלא לשפר אותו. ועומק ההבדל בין מלחמה בטבע לשיפורו הוא כעומק ההבדל שבין קרבן אדם, השנוא על ה' והמתועב בעיניו, לבין ברית המילה. הסרת העורלה היא המשחררת את האדם משיעבודו לטבע האדיש: גופו אינו כבול עוד לתבנית שקבע לו הטבע. הוא ויתר על חלק מגוף זה למען הקב"ה, ובכך עיצב מחדש את גופו, והוכיח שאין הוא כפוף לטבע - אלא לבוראו. ההבדל בין המהול לבין הערל אינו בערלה שהוסרה - אלא בגוף שנשאר: גופו של המהול אינו עוד גוש טבעי של חומר, אלא גופו של עובד ה', שקיבל דמות חדשה, ולא נשאר כבול לצורה שעמה נולד.

השבת היא מילת הזמן. המסר שמצאנו במילה הוא גם המסר של השבת, כפי שהוא מובע באופן ברור במדרש באבות דרבי נתן. אנו מכבדים את השבת על ידי הימנעות מפעילותנו הטבעית כיוצרים וככובשים: "וכבדתו מעשות דרכיך" (ישעיהו נח, יג). וכשם שהקב"ה מאשר את קיומו של הגוף האנושי, אך תובע ויתור על חלק ממנו והשבתו אליו באמצעות המילה, כך הוא גם מאשר את הפעילות האנושית היוצרת, ותובע רק ויתור על חלק ממנה - על הפעילות בשבת - כביטוי לריבונותו. ולכן "כשם שנצטוו ישראל על השבת, כך נצטוו על המלאכה": השבתת המלאכה בשבת מקדשת את הפעילות בימי החול, ומוכיחה שגם היא נעשית לשם שמים. האדם השובת ממלאכתו ביום השביעי ומוותר למען הקב"ה על פעילותו היוצרת ביום זה, מוכיח בכך שגם בששת ימי המעשה היצירה והפעילות אינן בעיניו תכלית לעצמה, והן-יחד עם שאר ההיבטים של אישיותו - כפופות למחויבותו העליונה של האדם לבורא העולם. לאור הבנה זו אפשר להסביר ששביתתנו בשבת אינה רק חיקוי לשביתתו של הקב"ה בימי הבריאה, אלא השלמה שלה.

7. בספר מקבים א (א, מת, ס-סא; ב, מה) מסופר שאחת הגזירות שהוטלו על ידי אנטיוכוס היתה ביטול המילה. סלידתם של הנכרים מברית המילה היתה אחת הסיבות המרכזיות לקטיעת גל הגיור ההמוני שהתחולל לפני חורבן בית ראשון; עמד על כך הרב חיים דוד הלוי, **עשה לך רב**, ח"ט, עמ' סד.

כאשר הקב"ה שבת מכל מלאכתו הוא סיים את הבריאה, והתחיל את עידן הטבע. שבת בראשית היתה היום הראשון שבו התקיימו חוקי הטבע, היום הראשון שבו התנהג העולם כישות אוטונומית-כביכול. שבתו של הקב"ה מכוונת את הטבע; בשבתו שלנו אנו מוותרים על חלק מהטבע, וכך מממשים את יכולתנו להתנשא מעל הטבע ולתקנו. כשאנו שובתים ממלאכה אנו מראים לקב"ה שלא נשתעבדנו לטבענו הפנימי, ואנו מכירים בעליונותו של הצו הא-להי עליו. השבתה הכפולה - של א-להים ואדם - הולמת את מודל המילה: הטבע רצוי, אך רק בתנאי שמוותרים על חלק ממנו, ועל ידי כך יוצקים בו מגמה ותכלית.

יש להעיר שההתעלות מעל לטבע באה לידי ביטוי גם בעצם מועדו של יום השבת. המחזור בן שבעת הימים מנותק לחלוטין מכל זיקה למערכת המועדים הטבעית - מחזור השמש ומחזור הירח. ואף החוקרים החדשים, שניסו למצוא קשר בין השבת הישראלית ל-sapattu האשורית, לא יכלו להתעלם מכך ש"השינוי הישראלי הבולט ביותר הוא ניתוק השבת ממחזור הלבנה, שינוי מתמיה ביותר לאור מקומה המרכזי של הלבנה בלוח הישראלי"; ואף הציעו הסבר הדומה באופיו למהלך שאנו מציעים פה: "ושמא נותקה השבת ממחזור הלבנה מתוך תחושה שראוי לא-להים על-טבעי שיהיה יום קדשו בלתי-קשור בטבע"⁸.

ד. השבת והמשכן

בפרשת ויקהל ישנה סמיכות מעוררת עניין בין הציווי על שבת לבין מלאכת המשכן. חז"ל והראשונים לומדים שני דברים מהסמיכות הזו:

א. הגמרא בשבת קובעת ש"אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה במשכן", כלומר - המלאכות האסורות בשבת הן המלאכות שהיו במלאכת בניין המשכן (שבת מט, ב). רש"י (שבת ה, א) מסביר את טעמה של הקביעה הזו: וכל מלאכות דבשבת ממשכן גמרי כדלקמן, מודנסמכה פרשת שבת למלאכת המשכן.

כלומר - רש"י מסביר שהציווי הסתום לא לעשות מלאכה בשבת מתפרש על פי הסמיכות בין שבת למשכן, כמתייחס למלאכות שהיו בבניין המשכן.

ב. הרמב"ן (שמות לה, ב) מפרש, על פי חז"ל, שהסמיכות בין מלאכת המשכן לשבת מלמדת אותנו גם שמלאכת בניית המשכן עצמה אינה דוחה את השבת:

אמר "אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות" על מלאכת המשכן וכל כליו וכל עבודתו. והקדים השבת, לאמר כי ששת ימים תעשה מלאכת אלה הדברים, ולא ביום השביעי שהוא קודש לה'. ומכאן שאין מלאכת המשכן דוחה שבת.

כלומר: לא רק מלאכות המשכן ביישומן החילוני אסורות בשבת, אלא גם בניית המשכן בעצמה נאסרה בשבת.

מה פשר הזיקה הזו שבין שבת למשכן? רש"י הירש עמד על המשמעות העמוקה של הסמיכות הזו:

בניית המשכן היא האתגר הגדול ביותר לכושר עשייתו של האדם בתחום תבונת הכפיים, ואם לא מבחינת האמנות, הרי בודאי מבחינת החזון והתכלית הגלומה במשכן: "ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם". שלטונו של האדם על העולם הגשמי, הבא לידי ביטוי בהפקתם, בייצורם ובעיבודם היצרני של החומרים, מגיע במקדש אל ייעודו הנעלה ביותר. האדם משעבד לעצמו את העולם כדי לשעבד את עצמו ואת עולמו לבורא העולם, וכדי להפוך את עולמו למקום שבתה של מלכות שמים, למקדש שבו ישכון כבוד ה' עלי אדמות. בניית המשכן הריהי קידוש פועלו של האדם, והכתוב מציין אותה כאיחוד כל המלאכות היצרניות

8. אנציקלופדיה מקראית, כרך ז, ערך 'שבת', עמוד 513. על נקודה זו העמידני ידידי ר' איתמר אלדר.

השוניות של האדם, והן מהוות - על ידי השביתה ממלאכה - את סעיפי המסכת של קבלת עול מלכות שמים, שעליה אנו מצווים בשבת.

(רש"ר הירש, שמות לה, ב)

מלאכת בניין המשכן היא שיא השיאים של היצירה האנושית הטכנולוגית והאומנותית. בפרטי פרטים מתארת לנו התורה כל כלי וכל קרש במשכן, וכולם מעוצבים ומיוצרים בהקפדה ובאהבה, כמיטב יכולתם של בני האדם. כאן אנו רואים את אישורה המוחלט של היצירה האנושית - שהרי בה בחר הקב"ה לעטר את משכנו. אך דווקא משום כך מלאכות המשכן נאסרו בשבת: אותן מלאכות המהוות את פסגתה של היצירה האנושית הן המלאכות שאנו נתבעים לוותר עליהן בשבת, ולבטא בכך קבלת עול מלכות שמים. כאן מתייצבות זו לצד זו שתי הדרכים המשלימות בעבודת ה': הקדשת הפעילות האנושית למען ה', וההינזרות מפעילות אנושית למענו.

אמנם, מסמיכות שבת למלאכת המשכן נלמד גם האיסור לבנות את המשכן עצמו בשבת. כאן אנו למדים עיקרון חשוב ויסודי בעולמנו הרוחני: לא רק בתחום החול תובע מאתנו הקב"ה נסיגה ואיפוק, אלא גם בתחום הקודש. גם מלאכת המשכן עצמה, הרתמת את היצירה האנושית לשירותו של הקב"ה, גם היא נאסרה בשבת. זהו המסר שבני אהרן לא השכילו להפנים, ו"בקרבתם לפני ה' - וימתו" (ויקרא טז, א). גם בקרבה לה', גם בשאיפותינו הרוחניות, אנו מכירים בגבולות ובסייגים שהציב הקב"ה. אדם שמתפלל תפילה לאחר זמנה בגלל שהוא מרגיש יותר "רוחני" בשעה הזו - עליו לבדוק היטב האם הוא עובד את הקב"ה, או את עצמו; האם התלהבותו הבוררת היא שלהבת י-ה, או אש זרה. וגם זה חלק מהקרבת שמו מקריבים לפניו תמיד - הקרבן של האיפוק והנסיגה שתובע מאתנו צו ה': קרבן המילה, קרבן השבת.

